

Назви посилань

1 – головний вхід	6 – павільйон "угорського червоного хреста"
2 – головний павільйон	7 – павільйон етапної команди
3 – пам'ятник б'юму-ермоллі	8 – павільйон індустрії
4 – сільськогосподарський павільйон	9 – їдальня-ресторан
5 – рутенська церква	

Література

1. Przewodnik z Krakowa do Lwowa, Podchorec, Podwooczysk, Brodow, Sobody Rungurskiej, Czemiowiec i po Lwowie. Lwow: 1886. Nakadem Towarzystwa Politechnicznego we Lwowie. – s. 162.
2. Kowalczyk Micha. Rozwoj terytoryalny miasta/ Miasto Lwow w okresie samorządu 1870 – 1895. Lwow: nakladem Gminy krol. stol. miasta Lwowa 1896. – s. 320.
3. Smetaski Jan. Ziele we Lwowie. Pantacje, ogrody, ogrodki i skwery. Lwow. 1936 "Drukarnia Polska". – s. 17-22.
4. Stankiewicz Zygmund. Ogrody i plantacje miejskie/ Lwow dawny i dzisiejszy. Praca zbiorowa pod redakcj Bohdana Janusza. Lwow: nakadem Malopolskiej Agencji Reklamowej 1928. – s. 67-68.
5. Іван Крип'якевич. Історичні проходи по Львові. Львів: Каменяр. 1991. – С. 113.
6. Ursula Prokop. Wien. Aufbruch zur Metropole. Bohlau verlag Ges. m. b. H. und Co. KG., Wien, Koln, Weimar. 1994. – s. 160-166.
7. Там же. – s. 172.
8. Ulrich Thime und Felix Becker. Allgemeines lexikon der bildenden kunstler von der antike bis zur gegenwart. Leipzig. Verlag von E.A. SEEMANN 1929. – s. 460.
9. Morawanszky Akos. Epiteszet az Osztrak-Magyar monarchiaban. 1867 – 1918. Corwina. Budapest. – s. 86.
10. Hadik Andras. Lemberg es Budapest hadikiallitasai/ Paviion. Epiteszet. Muveszet. Tortenet. OMvH Magyar Epiteszeti Muzeum Paviion Alapitvany, Budapest 2001. – s. 247-271.

2. БОТАНІЧНІ САДИ І ЇХ РІЛЬ В ІНТРОДУКЦІЇ ДЕКОРАТИВНИХ РОСЛИН

УДК 631.524+712.41

Проф. Т.М. Черевченко¹, чл.-кор. НАНУ, д-р біол. наук;
проф. П.А. Мороз², д-р біол. наук – м. Київ

РОЛЬ БОТАНІЧНИХ САДІВ І ДЕНДРОПАРКІВ УКРАЇНИ В ІНТРОДУКЦІЇ РОСЛИН ДЛЯ ОЗЕЛЕНЕННЯ МІСТ

Розглядається розвиток ботанічних садів і дендропарків України в історичній ретроспективі, визначивши їх внесок в інтродукцію деревних рослин для озеленення міст. В основі роботи лежать результати досліджень, проведені в НБС ім. М.М. Гришка, спрямовані на покращення структури і композиційного поєднання видів зелених насаджень осель, так і вирощування нових видів орнаментних рослин і квіткових культур на відкритих ґрунтах.

Prof., Dr. T.M. Cherevchenko, academicien of NAS of Ukraine;
Prof., Dr. P.A. Moros – Kyiv

The importance of Ukrainian Botanical Gardens and Dendroparks forwards plants introduction for city greening

The authors consider development of the botanical gardens and dendroparks system in Ukraine from historical prospective, pointing to its contribution to tree plants introduction and planting trees and gardens in the cities. In the limelight of the article are the outcomes of the research, carried out in M.M. Grishko National Botanical Garden, aimed at improving the structure and species composition of the green plantations in settlements as well as breeding new species of ornamental plant and flower cultures in the open soils.

Інтродукційна та акліматизаційна робота, яка значно збагатила флору України, набула розмаху завдяки будівництву парків і ботанічних садів у кінці XVIII та на початку XIX ст. До початку XVII ст. інтродукція деревних рослин була спрямована лише на введення у культуру плодкових (шовковиця, горіх волоський, вишня, груша, айва тощо) та винограду. У 1631 році за вказівкою Петра Могили був посаджений декоративний сад в Голосієві [4]. Якщо згадати в історичному аспекті, то вже у кінці XVII ст. були закладені підвалини з інтродукції деревних декоративних рослин. Адже в одному з найстаріших парків України – Печорському на Вінничині (кінець XVII ст.) крім липи і ясени, які створювали його основу, були інтродуковані клен гостролистий та явір, гордовина, свидина, бруслина, сосна Веймутова та сосна австралійська, модрина, дуб червоний, гірकोкаштан звичайний та інші види [9]. Більшість парків, що будувалися у той період, були дендрологічними, перевага віддавалася деревам і кущам.

Найбагатшими за різноманітністю видового і формового складу рослин були і є в Україні дендропарки кінця XVIII ст. "Софіївка" (м. Умань), "Олександрія" (м. Біла Церква), "Тростянець" (Чернігівська область). У дендропарку "Тростянець", наприклад, зростають 783 види і форми деревних рослин, сюди вперше були інтродуковані смерека Алькокка, кипарисовик горіхоплідний, ялиця Фразера, сосна жовта, тсуга канадська, туйовик пониклий, туя складчаста, маакія амур-

¹ директор, Національний ботанічний сад ім. М.М. Гришка НАН України
² заступник директора, – "

ська, бархат амурський, ксантоцерас та інші види. З цих парків в озеленення регіонів, де вони розташовані, вийшло багато екзотичних рослин. Це передусім сосна Веймутова і сосна чорна, ліродендрон тюльпанний, тополя канадська, ялиця біла, смерека канадська, туя західна, ялівець канадський. У цілому в Україні у минулому столітті було 700 парків, а збереглося до нашого часу близько сотні ландшафтних парків, завдяки яким помітно збагатилася дендрофлора України [4, 11].

На початку XIX ст. в Україні виникають перші ботанічні сади при університетах та інших учбових закладах. У 1804 р. закладено ботанічний сад Харківського університету, з якого вийшли тис ягідний, смерека сербська, бук європейський, клокичка колхідська, бархат амурський, керія японська та інші [4].

У 1806 р. засновано ботанічний сад Кременецького ліцею на Волині. Протягом перших трьох років його існування було зібрано 460 видів рослин місцевої флори, а у 1823 р. колекція місцевих та інтродукованих рослин зросла до 12 тис. видів. З нього вийшли – церцис європейський, ліщина деревоподібна, оцтове дерево, бузок китайський, сосна сибірська, горіх чорний, аморфа кущова, карія, гіркогоштан звичайний та ін. Після закриття ліцею у 1834 р. значна частина колекцій була перевезена в Київ і стала основою створення ботанічного саду Київського університету. Таким чином, до Києва потрапив гіркогоштан звичайний – символ столиці України [4, 9].

У 1809 р. на Харківщині І.Н. Каразіним засновано акліматизаційний сад (нині Краснокутський дендропарк). У ньому вперше на Лівобережжі України інтродуковано гінго дволопате, ялицю кавказьку та каліфорнійську, сосну Веймутова, карію, дуб червоний, гледичію звичайну, айлант височенний. За висловом І.Н. Каразіна, це був закладений широкомасштабний дослід з акліматизації чужоземних рослин [3].

У 1812 р. на Південному березі Криму Х.Х. Стевен заснував Нікітський ботанічний сад, в якому уже у перші десять років було інтродуковано понад 70 видів дерев і кущів. Багато з них так поширилися в Криму, що, здається, ландшафти Криму ніколи не були без них – це кипарис, сосна італійська, катальпа, платан, декілька видів листопадної магнолії, сунічник дрібноплодий та великоплодий, дуб корковий; з вічнозелених – лавровишня, олеандр, самшит, аукуба, багато плодів рослин – інжир, маслина, низка видів цитрусових. У 1855 р., за даними директора саду О.А. Гартвіса, у помологічній колекції нараховувалося понад 1000 сортів, у тому числі винограду близько 600 сортів [6].

У 1820 р. засновано Одеський міський сад, а потім він став університетським. У ньому вперше була інтродукована біла акація, яка стала символом Одеси. Цим садом вперше на півдні України інтродуковано айлант, іспанський дрік, гледичію, бундук [4, 9].

В західній частині України значну роль у збагаченні флори регіону та його озелененні відіграв ботанічний сад Львівського університету, який засновано у 1852 р. У той час були інтродуковані липи – пухнаста та широколиста, сосна Веймутова, горіх чорний, бук червонолистий. У центральному регіоні України вагомий внесок у збагачення флори зробив Ботанічний сад Київського університету, який було засновано у 1839 р. У ньому були інтродуковані клен монпельський, гіркогоштан звичайний, які добре акліматизувалися в Києві. У цьому саду зібрано найбільшу в Україні колекцію магнолії листопадної, кизильника, рододендронів.

Колекція листопадних магнолій налічує понад 40 видів, гібридів і форм, рід рододендрон представлений 150 видами, різновидами, формами і гібридами, з них 20 таксонів визначені як перспективні для зеленого будівництва і впроваджуються у виробництво. Колекція роду кизильник налічує близько 150 видів, форм і гібридів. Вивчено ритми сезонного розвитку та рівень зимостійкості у 1200 таксонів деревних рослин, рекомендовано для культури в Поліссі й Лісостепу України перспективні види дендрофлори [1, 2].

У 1935 р. у Києві з'явився ще один ботанічний сад – Центральний республіканський Академії наук України, широкомасштабне будівництво якого розпочалося у 1944 р. під керівництвом академіка М.М.Гришка. У жовтні 1999 р. у цей сад отримав статус національного. Зараз в Національному ботанічному саду (НБС) зібрана найбільша у Східній Європі кількість видів дуба, клена, липи, берези, горіха, бузку, дикорослих плодів рослин. Колекційний фонд дендрарію нараховує 675 видів, 22 різновиди, 34 гібриди, 274 форми, у тому числі: голонасінних – 79 видів, 4 різновиди, 7 гібридів, 67 форм (6 родин, 20 родів); покритонасінних – 596 видів, 19 різновидів, 27 гібридів, 207 форм (40 родин, 119 родів). Найчисельнішою родиною у дендрарії є Rosaceae – 223 таксони, далі йде Oleaceae – 106 таксонів та Pinaceae – 88 таксонів.

У відкритому ґрунті тут вирощують близько 4000 видів форм і сортів усіх груп квітково-декоративних рослин, які належать до 56 родин і представляють 249 родів. Перше місце у колекції посідає родина Asteraceae (85 видів), на другому місці родини Liliaceae та Poaceae (по 69 видів), на третьому – Iridaceae (39 видів). За кількістю сортів квітникових культур на першому місці піонії (445), на другому – троянди (442), на третьому – гладіолуси (400), далі тюльпани (262), півники (200), айстри (146), хризантеми (135), жоржини (132), лілії (110), нарциси (102 сорти).

Результати наукових досліджень, виконаних в НБС ім. М.М. Гришка, сприяють піднесенню рівня зеленого будівництва в Україні. Зокрема, з метою добору найцінніших форм для культури вивчено внутривидову різноманітність деревних інтродуцентів. Розроблено пропозиції щодо удосконалення структури і видового складу зелених насаджень м. Києва з використанням інтродуцентів. Опрацьовано наукові засади створення та спеціалізації ботанічних садів і дендропарків, основні принципи архітектурно-планувального та еколого-ландшафтного влаштування їх територій і формування основних типів експозицій, рекомендовано асортимент рослин [7, 10]. Ця розробка має важливе значення для реалізації перспективного плану розвитку мережі ботанічних садів в Україні (також запропонованого науковцями НБС ім. М.М. Гришка).

Проведено обстеження паркових, вуличних і внутріквартальних насаджень у місті Києві. У парках виявлено 165 видів та 21 форма покритонасінних, які належать до 44 родин та 100 родів. Чотири родини – розоцвіті, жимолостеві, бобові, оливкові – представлені найбільшою кількістю родів. Основними паркоутворюючими породами (за частотою трапляння) є береза повисла, липа серцелиста, клен гостролистий, клен ясенелистий, робінія звичайна, гіркогоштан звичайний; зростають також цінні малопоширені інтродуценти: софора японська, бундук канадський, лапина крилоплода, береза, дуб каштановистий, бархат амурський, катальпа

бігнонієподібна, каркас західний, магнолія Кобус, магнолія Суланжа, церріс канадський [8].

Опрацьована шкала оцінки стану деревних рослин у вуличних насадженнях, де переважають три породи – гірकोаштан звичайний, тополя пірамідальна, липа серцелиста (90 % загальної кількості деревних рослин, які зростають у вуличних насадженнях). Складено список рослин, які уражуються омелою, запропонована шкала оцінки стану дерев, пошкоджених цим напівпаразитом. Обґрунтовано новий асортимент рослин для озеленення м. Києва, який нараховує 68 видів та форм голонасінних і 326 видів та форм покритонасінних, у тому числі 149 видів і форм дерев, 152 – кущів, 21 вид ліан, 4 види вічнозелених рослин. Відповідно до рекомендацій відділу дендрології та паркознавства НБС ім. М.М. Гришка "Київ-зеленбуд" виконав широкомасштабні роботи з видалення омели та старих дерев, які вичерпали свій біоресурс і становлять загрозу для людей, транспорту, електромереж [8].

До Реєстру сортів рослин України на 2000 рік занесено 79 сортів квітково-декоративних культур відкритого ґрунту, виведених селекціонерами НБС ім. М.М. Гришка, у тому числі: жоржина – 20, хризантема – 16, півонія – 12, газонні трави – 11, айстра однорічна – 8, флокс – 5, бузок – 4, глідіолус – 3 сорти. Ці сорти широко використовуються в озелененні Києва та інших міст і сіл України. Слід відзначити також успіхи селекціонерів Нікітського ботанічного саду УААН: 83 сорти в Реєстрі-2000, у тому числі: троянда – 19, хризантема – 17, канна – 14, лемніс – 13, тюльпан – 9, лілійник – 3, еремурус – 2, лілія – 2, нарцис – 1, глідіолус – 1, персик декоративний – 2 сорти [12].

В такому ж плані проводиться робота і більш молодими садами Національної Академії наук України – Донецьким і Криворізьким, які стали центрами інтродукційної роботи у степовій частині України. Особливу роль вони відіграють у рекультивації териконів, це новий аспект роботи і, крім ботанічних садів, цим питанням ніхто не займається.

В Україні є ще багато інших наукових установ, які вносять свою частку у збагачення рослинних ресурсів, особливо ботанічні сади університетів – Ужгородського, Чернівецького, Дніпропетровського, Сімферопольського, педуніверситетів – Сумського, Вінницького, Полтавського, а також Подільської державної аграрно-технічної академії та Житомирської агроєкологічної академії.

Завдяки діяльності ботанічних садів і дендропарків інтродуковані дерева і кущі становлять понад 80 % загальної кількості видів, які зростають у різних ґрунтово-кліматичних зонах України, зокрема, в Поліссі – 83 %, в Лісостепу – 81, Степу – 84, на Південному березі Криму – 85. Усього у нашій державі інтродуковано 2491 вид та 715 форм і культиварів дерев, кущів і ліан (3206 таксонів), що у 6 разів більше від кількості видів природної дендрофлори України [4, 5]. М.А. Кохно [5] підрахував, що у помірних зонах обох півкуль є ще близько 5 тисяч видів дерев і кущів, потенційно придатних для інтродукції в Україну. Інтродукційний резерв дуже великий і для використання його необхідно, зокрема, домогтися створення ботанічних садів в усіх обласних і великих промислових центрах України.

Культурний ландшафт України набув тепер інших рис. Важко уявити українське село чи місто без тополі пірамідальної, невідомої в Україні до кінця XVIII ст., без клена ясенелистого чи бузку звичайного, а Крим – без кипарисів і

сунічника. Всі ботанічні сади і дендропарки України безперервно, протягом усього часу існування поповнюють свої колекції чужоземними і місцевими видами рослин, впроваджують їх у зелене будівництво.

Паралельно із збагаченням флори України надзвичайно важливим завданням ботанічних садів і дендропарків є охорона рідкісних і зникаючих рослин *ex situ* – розмноження, створення інтродукційних популяцій, репатріація у природні фітоценози [15].

С.С. Харкевич [12] наголошував на важливому значенні введення у культуру (зокрема, в озеленення) раритетних видів. Це дає змогу виконати два завдання – запобігти зникненню видів і збагатити сортимент рослин для озеленення населених пунктів. С.С. Харкевич вказує на успішне використання в озелененні Владивостока рідкісних видів – вейгели ранньої та бузку Вольфа.

Збереженню зникаючих видів сприятиме залучення їх у селекційний процес – мова йде, передусім, про декоративні рослини, які належать до таких родів, як шафран, пізньоцвіт, косарик, рябчик, гвоздика, підсніжник, білоцвіт, сон [14].

Отже, ботанічні сади і дендропарки відіграють надзвичайно важливу роль у збагаченні рослинних ресурсів України, в озелененні міст, в охороні рідкісних і зникаючих видів.

Література

1. Баглай К.М., Білокінь Г.С. Ботанічний сад ім. акад. О.В.Фоміна Київського державного університету. – К., 1989. – 166 с.
2. Капустян В.В. Ботанічному саду ім. акад. О.В.Фоміна – 160 років// Вісник Київ. ун-ту імені Тараса Шевченка. Інтродукція та збереження рослинного різноманіття. – 1999, вип. 1. – С. 3-5.
3. Каразіна Ю.Н. Из истории Краснокутского парка на Харьковщине// Бюллетень ГБС. – 1960, вып. 39. – С. 25-32.
4. Кохно Н.А., Курдюк А.М. Теоретические основы и опыт интродукции древесных растений в Украине. – К.: Наук. думка, 1994. – 186 с.
5. Кохно М.А. Інтродукція деревних рослин в Україні: здобутки й перспективи// Інтродукція рослин. – 1999, №1. – С. 27-29.
6. Кочкин М.А. К 160-летию Государственного Никитского ботанического сада// Бюллетень Гос. Никит. бот. сада. – 1972, вып. 2/18. – С. 5-10.
7. Кузнецов С.И., Клименко Ю.А., Миронова Г.И. и др. Формирование основных типов экспозиций у ботанических садах и дендропарках. – К.: Наук. думка, 1994. – 200 с.
8. Кузнецов С.И., Левон Ф.М., Клименко Ю.О. та ін. Сучасний стан та шляхи оптимізації зелених насаджень в Києві// Інтродукція і зелене будівництво/ Збірник наукових праць. – Біла Церква, 2000. – С. 90-104.
9. Ліпа О.Л. Визначні сади і парки України та їх охорона. – К.: Вид-во Київ. держ. ун-ту, 1960. – 175 с.
10. Мороз П.А., Гапоненко М.Б. Національний ботанічний сад імені М.М.Гришка НАН України: основні результати наукової діяльності// Інтродукція рослин. – 1999, №1. – С. 94-102.
11. Одноралов В.С. Природно-заповідний фонд Української РСР. – К.: Урожай, 1986. – 228 с.
12. Реєстр сортів рослин України на 2000 рік. Ч.2. – Київ: Державна комісія з випробування та охорони сортів рослин. – 1999. – 64 с.
13. Харкевич С.С. Охрана редких видов сосудистых растений на советском Дальнем Востоке// Охрана генофонда природной флоры. – Новосибирск: Наука. Сиб. отдел., 1983. – С. 44-48.
14. Червона книга України. Рослинний світ. – Київ: Українська енциклопедія імені М.П. Бажана, 1996. – 608 с.
15. Черевченко Т.М., Мороз П.А. Збереження біологічної різноманітності рослин – найважливіше завдання ботанічних садів і дендропарків України// Вісник Київ. ун-ту імені Тараса Шевченка. Інтродукція та збереження рослинного різноманіття. – 1999, вип. 1. – С. 6-8.